

Egy újra felbukkant Petőfi-autográf, a [Kovács Jánosné emlékkönyvébe] és Kerényi Ferenc kiadatlan annotációja

SZILÁGYI Márton

ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, egyetemi tanár

ORCID: 0000-0002-3042-3800

A resurfaced PETŐFI autograph, in Mrs. Kovács János' memorial book and an unpublished annotation by KERÉNYI Ferenc

Abstract | This study concerns a manuscript of PETŐFI Sándor, which was long-lost but now appeared via an antiquarian in Mrs. Kovács János' memorial book. This poem was written as an entry in the memorial book on 15 November 1845, in Debrecen. A study is the publication of the work of the important Petőfi researcher KERÉNYI Ferenc (1944–2008) a hitherto unpublished annotation made in 2007 when the manuscript first appeared. In the accompanying study briefly discusses the question of why Petőfi never published this poem in the never included it in his volume, nor did he publish it at the same time as the two other poems in his memoir, which he wrote during his stay in Debrecen, he included in his first collected volume. A question cannot be answered definitively, but it is striking that of the three poems unpublished, seems the most interesting from a poetic point of view. Although it is only known to the public when the poem was first published in 1874 by the family property of the family. The study also draws attention to the fact that KERÉNYI Ferenc annotation, he also revised the findings of the critical edition he had prepared, so that this is one of the first traces of the way and form of the critical edition.

Keywords | PETŐFI Sándor, KERÉNYI Ferenc, unpublished annotation, autograph, manuscript

Az egyik budapesti antikvárium nemrégiben azzal a kéréssel keresett meg, hogy készítsék szakértői véleményt néhány Petőfi-relikviáról (kéziratról és kisnyomtatványról).¹ Meglehetősen könnyű dolgom volt: a legérdekesebb Petőfi-kézirat esetében, amelynek e cikk mellékleteként a fotómásolatát is közlöm, nem volt kérdés az autográf mivolt, s ezt nemcsak én állapíthattam meg, hanem az antikvárium munkatársa megmutatta nekem a kéziratról korábban készült annotációt is, amelyet Kerényi Ferenc készített még 2007-ben, tehát halála előtt nagyjából egy évvel.² Ez a rövid, tömörre fogalmazott kis értekezés nagyon világosan összefoglalta a vers keletkezését, és a kézirat történetét nem túlságosan bonyolult útját.

Kerényi „annotáció”-nak nevezte ezt az írását, s ez igen pontos meghatározás. Az annotáció egy olyan műfaja az irodalomtörténeti tudásközlésnek, amelyet általában nem tart számon a szakmai köztudat, hiszen ennek elsődleges nyilvánosságát nem a szakfolyóiratok adják – noha időnként azért megtörténik, hogy ilyen típusú szövegeket publikálnak (például a különböző aukciós katalógusok nyomtatott és online változataiban). Az annotációk elsődleges helye ugyanis a kéziratok műkereskedelmének piacán van, vagyis ez tekinthető az irodalomtörténet-írás reprezentálta tudás leginkább gyakorlati haszonnal rendelkező részének, hiszen ennek kifejezetten piaci értéke lehet. Ez esetben ugyanis egy szakértői véleményről van szó, amely a kereskedelmi forgalomba került kéziratokhoz s más dokumentumokhoz (aprónyomtatványokhoz, első kiadásokhoz, bibliofil edíciókhoz stb.) készül névvel ellátott és hitelesített formában, s amelyeknek fontos, időnként perdöntő szerepe lehet egy-egy eladásra (vagy éppen kifejezetten aukcióra) szánt irodalomtörténeti relikvia hitelességének a megítélésében. S ilyenformán a piaci árát is befolyásolhatja. Éppen ezért tartozik hozzá ehhez a műfajhoz oly annyira készítőjének a neve, hiszen ez kezkeskedhetik a vélemény szakszerűségéért és autentikus mivoltáért. Az annotációk nemcsak egy alkalomra készülhetnek, hanem egy újabb tulajdonoshoz való vándorlás alkalmával is „elkísérik” a dokumentumot: az eladó ezt is továbbadhatja a vásárlónak, mintegy a megvásárolt tárgy értékének a bizonyítékaként.

Ebben az esetben is ez történt.

Kerényi Ferenc annotációja 2007-ben nyilván a kézirat korábbi vásárlásakor készült. A szövegből kiderül, hogy ekkor a [*Kovács Jánosné emlékkönyvébe*] című vers Kiss Ferenc műgyűjtő magántulajdonában volt, pontosabban nyilván ekkor került oda vásárlás révén a Vasberényi-gyűjtemény eladásakor és szétszóródásakor (Kiss Ferenc számos kéziratához jutott egyébként Vasberényi Géza gyűjteményéből, erről volt alkalmam annak idején személyesen is meggyőződnöm). Kerényi szoros munkakapcsolatban volt

1 Ezúton is köszönöm a Hereditas Antikvárium munkatársának, Pipicz Illésnek a segítségét, akinek köszönhetően alkalmam nyílt az alább ismertetendő Petőfi-kézirat tanulmányozására, s akitől nemcsak ennek a dokumentumnak a fotómásolatát, hanem Kerényi Ferencnek a kéziratról korábban készített annotációját is megkaptam.

2 A kiváló irodalomtörténésznek (1944–2008), aki ekkor már az első számú Petőfi-szakértőnek számított, tavaly jelent meg gyűjteményes kötete: KERÉNYI Ferenc, *Vörösmarty – Petőfi – Madách: Tanulmányok*, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, GYURGYÁK János és SZILÁGYI Márton, Osiris irodalomtörténet: Tanulmányok (Budapest, Osiris, 2022).

Jellemtelenség i kor belyege,
 Pedig csak egy-csak egy: a jellem az,
 Ami az embert emberké teszi,
 E nélkül hitvány, öntudatlan tárgyak,
 Vagy legfeljebb is állatok vagyunk. —
 Oh hölgy, könyörgök hozzád a haza
 S az emberiség kettős sorsáé nevében:
 Ha gyermekeddel ad meg majd az isten,
 Ott gyermeked sárvébe jellemet,
 Meglőtelant s megtántoríthatatlant.
 És nem örülsz, hogy máft is ad nekik,
 Mindent adál, ha jellemet adál.

Debrecen, novemb. 15. 1846 Petőfi Sándor

Kiss Ferencsel, gyakran végzett neki szakértő munkát (ahogy egyszer elmondta nekem, azért vállalta nagyon sokszor és ingyen ezt a típusú feladatot, hogy adott esetben a gyűjtők neki mutassák meg először a felbukkant kéziratokat).³ Nyilván ez az annotáció is Kiss kérésére készült. Az sem véletlen, hogy az ilyen típusú szakértői véleményekből a legtöbbet aztán a Kiss Ferenc gyűjteményét bemutató, szép, albumszerű népszerűsítő kiadvány közölte, amelyet a szerkesztők (Gréczi Emőke és maga Kiss Ferenc) Kerényi emlékének is ajánlottak.⁴ Az irodalomtörténész ezt az alkalmat is szakmai kihívásnak tekintette: filológiai alaposágú szöveget írt, pontos szakirodalmi hivatkozásokkal. Természetesen támaszkodott a tőle készített kritikai kiadás jegyzetanyagára, de ennek a rövid írásnak éppen az adja a jelentőségét, hogy tovább is gondolta azt. Hiszen akkor, amikor ez a szövegkiadás készült, az autográf kézirat még lappangott, a sajtó alá rendezőnek nem volt módja a saját szemével ellenőriznie az első, 1874-es publikáció szövegHITELESSÉGÉT. Mivel erre 2007-ben nyílt alkalom, Kerényi ebben az annotációban voltaképpen a kritikai kiadás jegyzetét helyesbíthette.

3 Ennek meg is volt a szakmai haszna: Kerényi több publikációjában is hivatkozhatott magántulajdonban lévő, másnak hozzáférhetetlen és ismeretlen kéziratokra, sőt, voltak olyan közleményei, amelyek egészükben erre épültek. Lásd pl. KERÉNYI Ferenc, „Ismeretlen Vörösmarty-kéziratok”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 102, 5–6. sz. (1998): 777–786; KERÉNYI Ferenc, „Egy magángyűjtemény kincseiből”, *Holmi* 15, 6. sz. (2003): 711–722; KERÉNYI Ferenc, „Arany János-kéziratok, tanítványa hagyatékában”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 107, 1. sz. (2003): 91–95.

4 Kerényi ilyen típusú szövegeit lásd: GRÉCZI Emőke és KISS Ferenc szerk. *Új Magyar Athenás: Válogatás az Alexandra Antikvárium kincseiből*, (Budapest: Alexandra Antikvárium, 2008): 247–326. Ebben a kötetben sem az alább közölendő kézirat nem jelent meg, sem a [Kovács Jánosné emlékkönyvébe] című vers kézírata nincs megemlítve.

Utólagos irodalomtörténeti reflexióra sincs nagy szükség most, ennek az annotációnak a közlésekor, Kerényi annotációja magáért beszél. Ám néhány apróságot érdemes hozzáfűznünk ehhez a szép és pontos szöveghez.

Kerényi két ponton egyértelműen kiigazította a kritikai kiadás szövegét. 2003-ban azt írta:

Kiss József említett egy 1919-es hasonmás kiadást a K-ról [értsd: a kéziratról – Sz. M.] („Petőfi, az emlékkönyvek és a biedermeier”. *Helikon* 1991/1–2: 151.), ám ezt nem sikerült felkutatnunk, és Kiss József hagyatékában sem találtunk róla közelebbi adatot.⁵

Ebben a 2007-es annotációban azonban már megadta ennek a kiadásnak az adatait (anélkül egyébként, hogy felhívta volna a figyelmet ennek a ténynek a kritikai kiadást helyesbítő jellegére). Ugyancsak újdonság a kritikai kiadáshoz képest a Szendrey Júlia-hagyatékra, illetve az ennek kapcsán megjelent újságcikkre való hivatkozás. Az ott felbukkanó téves adatot is csak itt helyesbítette Kerényi.

A legfontosabb pontosítást azonban természetesen a kézirattal való szembesülés indokolta. Erről Kerényi mindössze azt mondta ebben az írásában, hogy a kézirat két interpunkciós eltérést mutat az első közléshez képest (ami azt is jelenti, hogy a kritikai kiadás szövegállapotához képest is, hiszen 2003-ban csak ezt az 1874-es közlést vette alapul Kerényi a sajtó alá rendezéshez). Ezeket az eltéréseket érdemes azonban pontosabban is megadni – annál is inkább, mert szám szerint ennél több az eltérés, még ha természetesen egyik eltérésnek sincs értelemzavaró jelentősége.

3. sor – teszi, [PSÖM 4, 220: teszi.]

5. sor: vagyunk. – [PSÖM 4, 220: vagyunk.]

6. sor: Oh hölgy, [PSÖM 4, 220: Oh hölgy!]

6. sor: hozzád a haza [PSÖM 4, 220: hozzád, a haza]

Kerényi ebben az annotációban fölvetett egy, a versszöveg hagyományozódásával kapcsolatos dilemmát is, amelyre azonban – a mából visszatekintve ez jobban látszik – nem kérdezt rá határozottan. Arra hívta föl a figyelmet, hogy Petőfi debreceni tartózkodása alkalmával, 1845. november 15-én három emlékkönyvi verset is írt: a [*Kovács Jánosné emlékkönyvébe*] mellett az *E. R. kisasszony emlékkönyvébe* és a *K. J. kisasszony emlékkönyvébe* című költeményeket is ugyanerre a napra datálta. A keletkezéstörténet föltárása jól mutatja, hogy a három mű szorosán összefügg, hiszen a címzettek (Erdélyi Lujza, Erdélyi Róza és Király Janka) ugyanazon baráti körhöz tartoztak, sőt, az első két lány egymás testvére is volt. Éppen ezért igen feltűnő, hogy az első verset Petőfi soha nem vette föl a kötetébe, míg a másik kettő napvilágot látott *Összes költeményei* 1847-es kiadásában, ráadásul egymás után.⁶ Ennek megfelelően egyébként e két utóbbi versnek

5 PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1845. augusztus–1846): Kritikai kiadás*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Petőfi Sándor összes művei 4 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003), 632 (a továbbiakban: PSÖM 4).

6 PETŐFI Sándor, *Összes költeményei egy kötetben* (Pest: Emich Gusztáv, 1847), 528.

a másolata benne van abban a cenzúrapéldányban is, amely éppen ezt az összkiadást alapozta meg, s amely a cenzor, Reseta János engedélyét is tartalmazta.⁷

Kerényi sem a kritikai kiadásban, sem itt nem exponálta azt a kérdést, mi lehetett ennek az eltérő megoldásnak a magyarázata – noha a probléma minden lényeges elemét pontosan összefoglalta. Petőfinek az emlékkönyvekhez való viszonyát korábban Kiss József tekintette át.⁸ Tanulmányából kirajzolódik, hogy a költő korábban is többször írhatott emlékkönyvi verseket, ám ezek egy része elkallódott, s nemcsak a kéziratok nincsenek meg, hanem a művek szövegükben sem maradtak fenn – azaz Petőfi az összes ilyen versét aligha kezelte életműve fontos, integráns részeként, hanem eleendőnek vélhette saját alkalmiságukban, gyakorlatias módon használni őket kapcsolatépítési célból. Innen nézvést tehát nem az a meglepő, hogy a [*Kovács Jánosné emlékkönyvébe*] nem került be az 1847-es *Összes költeményekbe*, hanem sokkal inkább az, hogy a másik két, november 15-i emlékkönyvi vers igen. Ennek a helyzetnek pedig textológiai következményei is vannak. Mert ha elfogadjuk azt a magyarázatot, hogy a [*Kovács Jánosné emlékkönyvébe*] esetén Petőfi nem készített másolatot a versről, s „így további kézirat felbukkanására nem kell számítanunk” (ahogyan ezt az annotációban olvashatjuk), akkor föl kellene tételeznünk azt is, amit Kerényi a kritikai kiadásban nem tett meg, hogy a másik két vers esetében Petőfi viszont készített másolatot. S noha ezek mind ez ideig nem bukkantak föl, Kerényi sem regisztrálhatta őket természetesen, érdemes fölntartani az elvi lehetőségét annak, hogy ilyen kéziratmásolatok léteztek (esetleg lappanghatnak).⁹ Ám van egy ennél nagyobb rejtély is: ha Petőfi ezek szerint erről a két másik emlékkönyvi verséről mégiscsak készített másolatot, akkor miért nem tett ugyanígy a [*Kovács Jánosné emlékkönyvébe*] kapcsán? Hiszen erre pontosan ugyanúgy lett volna lehetősége, mint a másik két, aznap írott alkalmi verse esetében.

Láthatunk ebben valamiféle esztétikai kifogást a Kovács Jánosné Erdélyi Lujzához intézett költemény iránt, különösen ha a másik két alkotáshoz mérjük őket? Ez a vers ugyanis nem tűnik rosszabbnak vagy éppen hevenyészettebbnek, mint a másik kettő, sőt, ha a Kerényi készítette kritikai kiadást nézzük, akkor itt a sajtó alá rendező nagyobb terjedelemben foglalkozott ezzel az életműből kihagyott darabbal, mint a másik kettővel, azaz talált benne olyan gondolati tartalmat és intratextuális összefüggésrendszert, amely érdemes volt a kommentálásra.¹⁰ Érdemesebb, mint a másik két, aznap született vers. Kerényi itt folytatta azt a hagyományt, amelyet Kiss József már idézett tanulmánya jelentett, ahol is Kiss a következőket írta a [*Kovács János emlékkönyvébe*] szövegéről:

A még gyermektelen fiatalasszony bizonyára eltöprengett egy kicsit: miért éppen az ő lelkére köti a költő »a haza és emberiség kettős szent nevében« a jellemzsilárdság kifejlesztését mint nevelési alapelvet? Pedig Petőfi (ha ezúttal kissé mesterkélt gondolatfűzéssel

7 A cenzúrapéldány jelzete: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár P-an. P 54. Leírása: PSÖM 4, 520.

8 Kiss József, „Petőfi, az emlékkönyvek és a biedermeier”, *Helikon* 37, 1–2. sz. (1991): 149–153.

9 PSÖM 4, 634–636.

10 PSÖM 4, 633.

is) megint csak a feljebb említett nagy költő-elődök nyomdokain járt, amikor a műfaj művészi szintre emelése mellett azt, kereteinek kitágításával (mint a Sass Károlyhoz címzett sorok esetében is) korszerű gondolatok kifejtésére: például morális tanulságok levonására is felhasználta. Míg női tisztelőinek eddig – Júliát kivéve – inkább csak hirtelenében rögtönzött szösszeneteket, nemükhöz, életkorukhoz és az adott helyzethez alkalmazott, rímes sorokba foglalt szellemes ötleteket vetett papírra a természet szépségéről, virágokról, álmokról és természetesen a szerelemről (ideértve a még serdülő korú Erdélyi Rózárt és Király Jankát is), Kovácsnének címzett soraiban egy olyan *tételt* fogalmazott meg, melyet alig néhány héttel később a *Ha férfi vagy, légy férfi* öt strófájában bontott elemeire a néma, de elvszerű *cselekvés*, az életnél is fontosabb *becsület*, az árúba nem bocsátható *függetlenség*, azaz a férfias jellemzők mindenek fölé helyezését.¹¹

Innen nézvést tehát ez a vers sokkal érdekesebbnek és fontosabbnak tűnik, mint a másik két emlékkönyvi vers – ezért is rejtélyes éppen ennek a szövegnek a kimaradása a gyűjteményes kötetből. Természetesen nekem sincs kész magyarázatom arra, hogy mi indokolhatta a [*Kovács Jánosné emlékkönyvébe*] kihagyását az életműből. Kiss József is egy kérdést vetett csupán föl ennek kapcsán („megfeledkezett róla vagy egyéb oka volt rá?”).¹² Ezt akár tovább is lehet fűzni. Lehetett ez az egyéb ok valamiféle esztétikai fenntartás? Azaz nem csupán a véletlennek (a másolat hiányának) tulajdoníthatni ezt a furcsa és érdekes jelenséget? Még akkor is, ha az utólagos interpretációk sokkal inspiratívabbnak vélték ezt a kimaradó verset, mint a másik két társát?

Akárhogy is: Kerényi Ferenc eddig kiadatlan, s az irodalomtörténész szakma számára ismeretlen annotációja azért is figyelemre méltó, mert a kritikai kiadást készítő, kiváló szakember éppen itt kezdte el felülvizsgálni saját textológiai munkáját, s ezzel megnyitotta a lehetőséget másoknak is a Petőfi kritikai kiadás újragondolására, s új, korábban föl nem vetődő problémák megfogalmazására. Ezért is érdemes hát szembe-sülnünk nemcsak a régóta lappangó, autográf Petőfi-kézirat fényképével, hanem Kerényi Ferenc erről megfogalmazott véleményével is.¹³

11 Kiss, „Petőfi...”, 152. Kiemelések az eredetiben.

12 Uo., 151.

13 Kerényi véleménye egy számítógépes szövegszerkesztővel megírt s kinyomtatott A4-es lap, amelyet a szerző saját kezűleg alá is írt. Ezt betűhíven közlöm. Egyetlen, talán nem mindenkinek világos rövidítését, amely egyébként a Petőfi kritikai kiadás gyakorlatát követi, szögletes zárójelben feloldottam.

ANNOTÁCIÓ

Petőfi Sándor [*Kovács Jánosné emlékkönyvéből*] c. versének kéziratáról

Egy 92 × 146 mm nagyságú, fekvő, aranyozott szegélyű papírlap rektóján; a verzó üres. Cím nélkül. Autográf tintaírás, a megírás helyének és idejének rögzítésével (*Debreczen, novemb. 15. 1846*) és teljes névaláírással.

Petőfi 1846. nov. 7-én este érkezett meg Erdődről Debrecenbe, és innen nov. 20-án indult tovább Pestre. Nagykárolyi ismerőse, Telegdi László öccsénél, Telegdi Lajos könyvkereskedőnél és kiadónál szállt meg. Könyvesboltjában találkozott régi debreceni, olvasókori ismerősével, Emödy Dániellel, aki ez idő tájt Erdélyi Józsefnél, a kollégium teológia-professzoránál nevelősködött. Az ő meghívására jutott el a család körébe a költő. Itt újabb ismerősre bukkant a fiatal természettudós, Kovács János személyében, aki a professzor idősebb leányát, Erdélyi Lujzát vette feleségül. Ő a vers címzettje. Petőfi valószínűleg át is költözött hozzájuk. (Erdélyi József egyébként testvérbátyja volt Erdélyi Ferencnek, Gödöllő ref. lelkipásztorának, akivel Petőfi alkalmasint már 1843-ban megismerkedett, és akinek 1845-ben jelentős szerep jutott a Mednyánszky Berta-szerelem kialakulásában és így közvetve a *Szerelem gyöngyei*-ciklus megírásában is.) A vers keletkezéstörténetét adó debreceni eseményekre legújabban I. Várhelyi Ilona füzetét: *Hej, Debrecen. ha rád emlékezem...* Debrecen 1999 (Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei 54.) 47.

1846. nov. 15-én Petőfi három emlékkönyv-verset írt a család és a baráti kör hölgytagjainak: Kovács Jánosné Erdélyi Lujza mellett Erdélyi József kisebb lányának, az akkor 16 éves Rózának (*E. R. kisasszony emlékkönyvébe*; kézírata lappang) és az utóbbi barátnőjének, a hasonló korú Király Jankának, Könyves Tóth Mihály ref. lelkész nevelt leányának (*K. J. kisasszony emlékkönyvébe*; kézírata: Debreceni Irodalmi Múzeum, K. X. 74. 44. 1.). E két utóbbi verset Petőfi az 1847. márc. 15-én megjelent *Összes Kötteményekbe* is felvette. Az emlékkönyvek általában azonos méretűre vágott papírlapokból álltak, amelyeket díszdobozban helyeztek el. Mivel a [*Kovács Jánosné emlékkönyvébe*] Petőfi életében nem jelent meg, kötetébe sem vette fel, valószínűleg példányával sem rendelkezett, így további kézirat felbukkanására nem kell számítanunk. Az emlékkönyvi gyakorlat indokolta, hogy a költő ezúttal – szokásától eltérően – napra pontosan datálta a három verset.

A [*Kovács Jánosné emlékkönyvébe*] szövegét először Könyves Tóth Mihály publikálta a család tulajdonából, a Vasárnapi Ujság 1874. szept. 20-i számában, és szintén „családi tulajdonból” közölte hasonmását Hatvany Lajos: *Feleségek felesége*, Bp., 1919. III. képmelléklet. Ezután – ismeretlen körülmények között és időpontban – Vasberényi Géza tulajdonába került. Jelenleg Kiss Ferencnél (m[a]g[án]t[ulajdon], Bp.).

A kézirat felbukkanása értelemszerűen módosítja az új kritikai kiadás jegyzetét: Petőfi Sándor *Összes kötetményei* 4. (1845. augusztus – 1846), s. a. r. Kerényi Ferenc, Bp., 2003, 631–632. A kézirat az ott közölthöz képest csak két interpunkciós eltérést mutat.

Megjegyzendő még, hogy egy bírósági tudósítás (Érdekes pörösködés Szendrei Julia levelesládájának kincsei körül, Magyarország 1934. okt. 19.) a Szendrey Júlia-hagyaték részeként említi a vers kéziratát. Ez azonban téves, az 1868 és 1925 között Tóth Józsefnél, illetve örököseinél lappangott anyagból 1874-ben és 1919-ben nem készülhetett volna közlés, illetve faksimile. Nem szerepelt a Szendrey Júlia-hagyaték árverési katalógusában sem, vö. Mikes Lajos: Szendrey Júlia levelesládájának kincsei. Bp., 1928. A félreértés vélhető oka, hogy a Vasárnapi Ujság-beli első közlés Emléklap címen is említi a verset. és ugyanezt a címet viselte a Szendrey Júlia-hagyatékban egy Petőfi-töredék továbbbírása. A vele együtt említett *Három madár* sem Petőfi-autográf, hanem Szendrey Júlia másolata.

Budapest, 2007. március

Kerényi Ferenc¹⁴

14 A kézirat Kerényi autográf aláírásával van hitelesítve.